

Економічні ідеї ісламу: витоки, розвиток, проблеми*Казимир Восьний*

Поступальний розвиток людської спільноти ґрунтується насамперед на економічному фундаменті, який вибудовували протягом тисячоліть різні народи та цілі цивілізації. Історія сучасної homo economicus, тобто людини економічної є багатограним і цікавим явищем, що органічно поєднує та переплітає у собі такі аспекти людського життя як культура, традиції, ментальність, політика, мистецтво, наука, релігія і т. ін. Важко у цьому контексті визначити чітку грань у межах взаємного проникнення різних аспектів людського життя, та напрямках їх взаємного впливу. У певному розумінні сучасну економіку капіталістичного типу слід вважати своєрідним історичним підсумком генезису системи економічних та інших взаємин між людьми. Дослідження, встановлення та оцінка механізмів взаємозалежностей між сучасною економікою з однієї сторони та різними аспектами людського життя з іншої, дозволяє сформуванню якісно зрілу ідеологію та філософію економічного розвитку людського суспільства, визначити ієрархію його потреб і вибудувати цілісний концепт управлінських пріоритетів.

Цікаво, що і вивчення економіки і розвиток механізмів регуляторного впливу на неї зазвичай відбувається шляхом встановлення якомога чіткішої системи взаємних зв'язків між результатами економічної діяльності та емпіричними факторами, що їх обумовлюють. Такий підхід видається доволі раціональним і виправданим. Проте, він аж ніяк не вичерпує, як показує новітній досвід розвитку світової економіки, усіх проблем, що виникають перед «економічною людиною». Економіка продовжує залишатися чи не найменш керованою і погано прогнозованою сферою життєдіяльності людини. Вона періодично виходить з-під контрольного впливу, зазнає не завжди бажаних кількісних та якісних змін, періодично показує своє «жорстоке обличчя» через такі прояви свого ринкового характеру, як безробіття, циклічність, інфляція,

девальвація, грошова фетишизація життя і т. ін. Об'єктивно існує необхідність подальшого пошуку розуміння природи сучасного «ринкового організму».

На превеликий жаль такі пошуки, як показує аналіз, проводяться зазвичай за попередньою методологічною інерцією, залишаючи фактично по за науковою увагою такий аспект людського життя, як релігія. Проте, світовий же досвід свідчить, що якщо культура, мораль, мода і традиції як чинники суспільного та економічного розвитку, зазнають постійних якісних і структурних змін, то релігія залишається відносно стабільною домінантою яка лише множить свій вплив на суспільні настрої і поведінкові норми, робить його поліфонічним і дедалі помітнішим, а відтак, впливає і на стан економіки світу та національних економік окремих країн.

3-поміж усіх світових релігій однією з найбільш впливових, принаймні з точки зору кількості її носіїв і прихильників є іслам. Згідно останніх даних, кожен п'ятий мешканець нашої планети сповідує іслам. Тільки «за останні 50 років мусульманське населення земної кулі збільшилося на 235% і складає сьогодні 1,6 млрд.»[13]. «Мусульманські общини є більш, ніж у 120 країнах світу . . . У 35 країнах мусульмани складають більшість населення, а в 29 країнах послідовники ісламу складають впливову меншість. В 28 країнах іслам визнано державною або офіційною релігією. Серед них Єгипет, Іран, Ірак, Марокко, Пакистан, Саудівська Аравія та ін.»[15]. При тому, що загальна кількість християн на сьогодні у світі перевищує 2 мільярди, динаміка приросту населення країн християнського світу абсолютно неспівмірна із аналогічним показником для світової мусульманської общини. Цілком вірогідно, що вже за кілька десятиліть пальма кількісної першості і геополітичної домінантності перейде до мусульман; світоглядний вектор людської цивілізації, цілком можливо, з часом зміниться з християнського на ісламський.

Наведене вище в повній мірі аргументує як необхідність, так і актуальність дослідження системи філософсько-теологічних зв'язків між парадигмою сучасної глобалізованої економіки ринкового взірця та соціально-економічною доктриною ісламу як однієї з домінуючих релігій світу.

Завдання даної статті полягає в тому, щоб вивчити та оцінити взаємний зв'язок економіки капіталістичного типу та ісламу через призму таких економічних категорій як «багатство», «гроші», «бідність», «прибуток», «власність», «податки» і т. ін.

Оцінка соціально-економічної складової ісламського віровчення загалом ускладнена його конфесійною поліфонічністю. Дослідники виділяють п'ять основних проблем, що служать фундаментальною причиною подрібнення та теологічного урізноманітнення ісламської концепції шляхом утворення самостійних течій та сект. На першому місці за гостротою стоїть проблема, що стосується механізму передачі верховної влади. Розбіжності щодо цього питання зумовили появу вже в VII ст. течій *шиїтів*, *сунітів*⁵ та *хариджитів*. Пізніше у середовищі *шиїтів* виникли такі різновидності ісламського віровчення, як *ісмаїліти* та *імамати*. Через розбіжності у питаннях віри у VIII ст. із сунітської течії ісламу сформувалися її різновидності – *мурджиїти* та *мутазиліти*, а в IX ст. – *ханбаліти*. Розбіжності щодо питання про свободу вибору віруючого чи фатальну визначеність людської долі призвели до виникнення у кінці VII – на початку VIII ст. до утворення течій *кадаритів* та *джабраїтів*⁶. З'ясування проблеми суті Бога та Його рис додало до вже існуючих напрямків течії *суфіїв* та *мушаббіхітів* (VIII – IX ст.). Різні ж підходи до питань права в тому ж IX столітті започаткували течії *ханафітів* та *мілікітів*.

Крім того, трактування економічних ідей ісламу пов'язане ще з цілим комплексом визначальних об'єктивних та суб'єктивних обставин, що роблять відповідні дослідження змістовно та методично непростими:

- по-перше, існуючі тлумачення ісламу (Корану та хадісів) орієнтуються насамперед на роз'яснення його релігійного та морально-етичного а не економічного змісту;
- по-друге, вивчення, оцінки та тлумачення ісламської соціально-економічної доктрини наштовхується на різочу несхожість наукової ментальності християнського та ісламського зразків;

⁵ Суніти складають близько 90% від загальної кількості членів всесвітньої мусульманської общини.

⁶ В середовищі останніх, в свою чергу, сформувався напрям *джахмітів* (VIII ст.) та секта *ашаритів* (X ст.)

- по-третє, як вважають ісламські богослови, достеменний у духовному розумінні переклад Корану на інші мови не можливий⁷ а тому не правовірному осягнути його зміст, в тому числі і економічний, практично дуже важко;
- по-четверте, історія розвитку ісламу налічує 14 століть, що відповідно, диференціює ставлення цієї релігії до різних проблем економіки на шляху власного саморозвитку;
- по-п'яте, не зважаючи на доволі давню історію ісламу, канонічний текст Корану з'явився аж у XX столітті⁸;
- по-шосте, Коран почав формуватися (записуватися) на основі свідчень багатьох людей, проте уже через кільканадцять років після смерті Пророка Мухамеда.

Розвиток соціально-економічної доктрини ісламу відбувався на основі Шаріату (араб. *شريعة* – пряма, правильна дорога), тобто зведення законів ісламу, що регламентує усі сторони життя віруючих. У свою чергу Шаріат сформований на основі Священного Корану та заповітів Пророка Мухамеда. Структурно Шаріат включає три складові частини: *акіда* (віровчення); *ахляк* (етичні норми); *фікх* (правові норми). Саме остання частина, крім всього іншого, регламентує економічну складову у житті та поведінці віруючих.

«Вказівки Корану, що “регламентують” економічне життя в мусульманському суспільстві, в основному формулюються в мединський період⁹, причому звучать вони переважно у формі розпоряджень. В них Мухамед звертається вже до конкретних питань»[3]. Об'єктом предметних коранічних регламентацій виступають такі економічні категорії, як **торгівля, багатство, лихварство, податок, милостиня, позичковий процент, власність, спадок, борг** і т. ін. Крім того, розвиток економічного ядра ісламу відбувався і за межами Святого Письма у працях світських авторів,

⁷ Переклади Корану на інші мови зазвичай прийнято називати «перекладами змістів»

⁸ Сьогодні канонічним вважається текст Корану, що виданий в Каїрі у 1919 році

⁹ Достеменно відомо, що Пророк спочатку проповідував у Мекці а пізніше в Медині. Саме тому одну частину сур з Корану називають мекканськими (610-622рр.), або ранніми, а іншу – мединськими (622-632рр.), або ж пізніми.

правознавців, істориків та філософів епохи середньовіччя серед яких найбільш знаним був Ібн Халдун¹⁰ (1332-1406).

Культура та традиції Сходу споконвіку були пронизані торгово-економічними стосунками а доходи від торгівлі часто складали основу життя мешканців «Великої Пустелі». Цілком логічно, що за таких обставин навіть ранні богослови ісламу надавали багато уваги економічним питанням, прагнули об'єднати воедино проблеми віровчення, етику, право та, власне економіку. Саме тому Коран визначає у якості фундаментальних принципів економічних відносин *справедливість* та *чесність* – себто категорії, що змістовно перебувають у вимірі моралі та етики[5].

Проблема *чесності* в економічних взаєминах має однозначний формат і про це прямо сказано в Корані (83:1-6): *«Горе тим, що недоважують і недомірюють! Тим, які міряють, купуючи собі, ретельно, а коли самі продають, то недоважують і недомірюють. А чи не думали ці хитруни, що їх воскресять Великого дня, того дня, коли люди стануть перед Господом світів?!»*[10].

Справедливість в економічних взаєминах також обов'язкова для правовірних їх умова. Одна з мединських сур дає чітку настанову устами самого Пророка Мухамеда (4:135): *«Ви, що увірували! Будьте стійкі в справедливості, посвідчуючи перед Аллахом, хоча б проти самих себе, або батьків, або близьких; хоч би це багаті чи бідні – Аллах [розсудить] їх найкращим чином. Не слідуйте ж пристрасті, щоб не порушити справедливості. А якщо ви відхилитеся від справедливості чи відкинете її, то Аллах знає про те, що ви робите!»*[7].

Оскільки торгівля для країн арабського Сходу була споконвічною справою навколо якої організовувалося економічне життя умми¹¹, то в коранічних джерелах надзвичайно багато уваги надається саме питанням **торгівлі**, її правил та принципів. Різні сторони торгово-економічних стосунків регламентують 6, 11, 17, 55, 83 та інші сури Святого Письма. Найбільшого

значення у торговельних стосунках надається питання чесності, рівноправності і справедливості. Сімнадцята сура Корану (17:35) недвозначно формулює їх принципи:

*«У мірах будьте вірними тоді,
Коли належить вам відміряти,
Вагу давайте на терезах, що не брешуть
Бо це і справедливіше і краще врешті-решт»¹².*

Різні частини Корану та Сунни напрочуд одностайні у питаннях, що стосуються змісту та правил укладення торговельних угод. Інше свідчення (6:152): *«... наповнюйте міру [повністю] та зважуйте [товар] справедливо . . .»*[7].

У збірнику хадісів Булуг Аль-Марама [12] (книга 7. Торгівля, хадіс 803) наводиться дуже повчальна історія про те, як Посланник Аллаха проходячи ринком, зупинився біля продавця збіжжя. Коли він засунув руку всередину купки зерна, приготованої до продажу, то відчув вогкість і сказав: *«Агов, господарю цього зерна! Що це таке?»* Торговець зерном відповів: *«Воно потрапило під дощ, о Посланник Аллаха»*. На що Мухамед гнівно відповів: *«Чому ж ти не насипав сире зерно зверху, щоб люди могли відразу побачити це? Той, хто шахраює, не має до мене ніякого відношення!»*. Відкритість та гласність у стосунках покупця та продавця підчас укладання ними торговельних угод – ось економічний урок для мусульманина, що очевидно слідує зі згаданого хадіса. Актуальність такого принципу торгівлі сьогодні важко переоцінити якщо згадати як зазвичай виглядають стосунки покупців та продавців опосередковані неправдивою рекламою, що не надає потенційним споживачам повної та автентичної інформації про товар, що пропонує ринок.

Звернення Пророка до народу (11:85) звучить як настанова та повчання і воно стосується не лише торгових відносин, але й фактично захищає інститут **приватної власності**.

*«О мій народ! Дотримуй чесно міру і вагу;
Майну людей не завдавайте збитку*

І злодіянь не ніяких на землі

Ви не чиніть сівбою нечисті і смути»¹³.

Така чітка і детальна регламентація торгових стосунків не є випадковою для мусульман. Практично у всьому мусульманському світі набули широкого застосування торгові дома. Більше того, існували навіть спеціалізовані їх об'єднання. Такого роду торгівельні структури відомі у Сирії та Єгипті ще з XII століття. Тогочасні купці об'єднувалися між собою зазвичай за етнічно-релігійним принципом. Саме тому Шаріат диференціює правила торгівлі власне між мусульманами, тобто всередині умми а також між мусульманами та «невірними». Сучасна інтерпретація цих правил дуже виразна і вельми однозначна: *«В торгових справах з невірними заборонено все те, що заборонено і з мусульманами: лихварські операції, обважування, торгівля і покупка заборонених в своїй основі речей і т. ін. Але також, в торгівлі з невірними заборонено ще дві речі: торгові операції і продаж їм того, що допоможе в їх релігії і святкуваннях, а також продаж того, що вони можуть використовувати у війні проти мусульман»*[11]. Почасти наведене вище визначає зміст зовнішньої торгівлі без якої сучасна економіка просто не мислима.

Не оминає увагою Коран і проблему багатства. Так, ще у ранніх сурах (102 та 104) чітко визначено негативне ставлення ісламу до надмірного грошолобства та багатства. Зокрема, у 102, мекканській сурі (102:1-6), що називається «Похвальба багатством» достеменно сказано: *«Вам приємно хвалитися багатством, доки ви не ступили в могилу. Та ба! У вас ще відкриються очі! . . . Якби ж то у вас широко відкрились очі . . . Ви неодмінно побачите палаючий вогонь!»*[10]. Сто четверта («Огудник») сура (104:1-4) не залишає сумнівів щодо ставлення ісламу до проблеми надмірного захоплення матеріальним багатством: *«Горе кожному огудникові-наклепникові! Котрий нагріб собі добра і все порахував. Він гадає, що відкупиться ним від смерті. Та ба! Його пошпурять у пекельну піч!»*[10].

Дуже цікавий взірець унікального синтезу духовно-релігійного та економічного аспектів життя людини виявляє ставлення ісламу до суті, форм, та видів **оподаткування**. Дослідники зазвичай відзначають той важливий факт, що ідеологія податку ісламського суспільства відчутно відрізняється від традиційного, світського, панєвропейського концепту фіскальної політики саме тим, що акцент робиться на релігійній складові цього явища. Більше того, деякі сучасні духовні лідери ісламу вибудовують дуже радикальну систему зв'язку між власне віровченням Аллаха та економікою, стверджуючи, що «ісламська економіка – це частина релігії, а значить її основа виходить від Аллаха Всевишнього»[1].

Закят є основною формою релігійно-податкових зобов'язань мусульман, визначених Кораном. Вважається, що власне закят, як форма економічних зобов'язань має ще доісламські корені і пов'язаний він з традицією розподілу військових трофеїв навіть серед тих членів общини, що не приймали участі у військовому поході. Відоме енциклопедичне видання тлумачить його так: «**Закят** (араб. **زكاة**, застар. **قوكز**) — обов'язковий річний податок на користь бідних, нужденних, а також на розвиток проєктів, що сприяють розповсюдженню ісламу і істинних знань про нього»[2]. Актуальність цієї економічної категорії може посвідчити уже той факт, що власне термін «закят» зустрічається у сімнадцяти сурах Корану у різних контекстах аж 28 раз¹⁴. Коран, визначаючи зміст закяту тлумачить його як жертовну милостиню-очищення того, хто подає. Ця милостиня не повинна йти на суспільні потреби а передаватися безпосередньо від багатих до бідних. Однак такий механізм справляння податків визнають лише шиїти. Суніти ж вважають, що податок повинна утримувати держава і вона ж має ним розпоряджатися навіть у тому випадку, якщо у суспільстві немає нужденних.

Коран визначає лише загальну ідеологію податку, проте, не описує механізму їх справляння, видів та, власне ставок оподаткування. Система оподаткування мусульманської спільноти набула впорядкованості в період десятирічного халіфату другого халіфа Умара ібн ал-Хаттаба (634-644pp.).

¹⁴ Підраховано на основі [8].

Чітке роз'яснення принципів оподаткування можна знайти у відповідних хадісах, що ілюструють Сунну. При цьому у відповідних хадісах має місце ясне визначення категорій майна (худоба, врожай, цінності), що підлягає оподаткуванню а також його ставка. Визначення закят на молочну, племінну та пасовищну худобу проводиться лише за певного регламентованого мінімуму її кількості. Наприклад, як посвідчує збірник хадісів Булуг Аль-Марама (587 хадіс, Книга 4. Закят) «... зі стада, що складається з двадцяти чотирьох, або менше, верблюдів закат виплачується вівцями з розрахунку: одна вівця за кожні п'ять верблюдів. Якщо кількість верблюдів складас від двадцяти п'яти до тридцяти п'яти голів, то за них слід віддати одну однорічну верблюдку»[12]. Далі там же наводиться ціла шкала диференціації натурального оподаткування. «Що стосується закят, що виплачується власником пасовищного овечого стада, то якщо в ньому буде від сорока до ста двадцяти овець, то стягується одна вівця; якщо в стаді буде від ста двадцяти однієї до двохсот овець, то стягуються дві вівці; якщо в стаді буде від двохсот однієї до трьохсот овець, то стягуються три вівці; а якщо їх кількість перевищить триста, то з кожної сотні слід стягувати по одній вівці»[12]. Наступний хадіс (588 хадіс, Книга 4. Закят) визначає «шкалу оподаткування» для молочного стада: «... з кожних тридцяти корів однорічне теля, а з кожних сорока — одну дволітню корову»[12].

Для золота, срібла та грошей також встановлюється закат на рівні 2,5%. 592 та 593 хадіси заданого вище збірника визначають чіткий «оподатковуваний мінімум» для цієї категорії майна: «Якщо у тебе є двісті срібні дирхемів¹⁵, якими ти володів протягом цілого року, то ти повинен виплатити з них п'ять дирхемів. І ти не зобов'язаний виплачувати закат, якщо у тебе золота менше двадцяти динарів¹⁶. А якщо у тебе є двадцять динарів, якими ти володів протягом цілого року, то ти повинен виплатити з них пів динара»[12].

Врожай сільського господарських культур також підлягає оподаткуванню. При цьому хадіси визначають перелік культур, що оподатковуються: ячмінь,

¹⁵ У перерахунку на грами – 951 г.

¹⁶ У перерахунку на грами – 84,8 г.

пшениця, родзинки та фініки (602 хадіс, Книга 4. Закят). Розмір податкової ставки залежить від способу обробки землі та наявності іригаційних споруд. Якщо земля обробляється і зрошується за допомогою засобів іригації, то сплаті підлягає 1/20 зібраного урожаю, а у випадку відсутності штучного зрошування ставка оподаткування є вдвічі вищою і складає 1/10 від зібраного врожаю (601 хадіс, Книга 4. Закят). Остання обставина видається доволі переконливою у тому плані, що вона демонструє ефективний фінансовий засіб стимулятивного впливу на інноваційні процеси тогочасного суспільства.

Товари призначені для реалізації також підлягають оподаткуванню в розмірі 2,5% при умові, що їх ціна має рівень, що еквівалентний 84,5 г золота або 951 г срібла.

Відмова від сплати закяту тягне за собою надзвичайно серйозні наслідки: «... а якщо хтось не сплатить закяту, то ми відберемо його у власника разом з половиною його майна» (591 хадіс, Книга 4. Закят)[12].

Крім закяту Коран визначає й інші різновиди податкових зобов'язань. Так, **аль-джізья** – це податок, що сплачують немусульмани в ісламських країнах у якості компенсації чи навіть своєрідного економічного покарання за своє невір'я а також в оплату за захист, що надає мусульманська країна. Цей податок – альтернатива закяту¹⁷ для не мусульманина. Розмір джізьї залежить від платоспроможності та майнового стану людини. Немусульмани поділяються на три групи: бідняків, середній клас і багатих. Джізья є регресивним податком і тому для багатих він не перевищує 0,5% вартості їх майна, з середнього класу – 12% і з бідних – ще вищий відсоток. За своїм змістовним наповненням цей податок є частково дискримінаційним за ознакою релігійної приналежності.

Крім того, в мусульманських країнах поширений ще один, проте вже не коранічний податок, що має більш традиційне, світське змістовне наповнення. Йдеться про **харадж**. Традиційна його структура передбачає дві складові: земельний податок (ґрунтується на податку на майно) та податок на дохід. Обсяги оподаткування майна визначаються залежно від розмірів земельних ділянок, якості ґрунтів, кількості дерев, системи землеробства і т.ін. Величина

¹⁷ Закят виплачують лише мусульмани.

отриманого врожаю та ринкові ціни, що склалися на певний період часу визначають сукупно ставку пропорційного податку на дохід, що може значно коливатися (20-50%).

Харадж з релігійної точки зору є нейтральним податком оскільки його платниками є як мусульмани, так і ті, хто не сповідує іслам. Визначальним при цьому є статус землі, що є у власності платника податку. Споконвічно арабська земля звільняється від хараджу. З власників таких ділянок утримують зазвичай лише десятину (**ушр**). Однак, ставка такого податку може і коливатися залежно від родючості землі в межах від 5 до 10 відсотків.

Хоча харадж як податок в найбільшій мірі володіє ознаками саме світського інституту регуляторного впливу, його розмір та механізм справляння визначається, з урахуванням економічного становища, шляхом консенсусу чотирьох релігійно-правових шкіл (ханафітської, шафіїтської, малікітської та ханбалітської).

Окрім описаних вище податкових зобов'язань іслам передбачає і деякі інші форми співучасті людини в економічних та релігійних проблемах суспільства чи умми. Зокрема, існує добровільна пожертва правовірного (**садак**) грошима, їжею, одягом, через надання послуг чи житла, шляхом прощення боргу чи якихось зобов'язань. Заможні мусульмани мають також можливість жертвувати гроші, землі та нерухомість у формі **вакфа**, тобто невідчужуваного майна, призначеного для громадського користування. З XI століття саме остання форма добровільних економічних зобов'язань стала матеріальною основою та джерелом існування культових інститутів ісламу, зокрема медресе.

Проблема **лихварства** та **проценту** у Корані, з-поміж усіх інших економічних вимірів людського життя стоїть особливо гостро. Причому, вона не втрачає своєї актуальності по сьогоднішній день. Оцінка ставлення ісламу до цих категорій є особливо ускладненою кількома унікальними обставинами. По-перше, в ісламі не проводиться формального розмежування між процентом та лихварством. Обидві ці категорії позначаються поняттям «**ріба**» і в однаковій мірі перебувають під коранічною заборобою. По-друге, аналіз різних

«перекладів змістів» Корану показує, що їх автори вельми довільно і синонімічно використовують терміни «ріба», «лихва», «ріст», «лихварство».

Третя сура Корану, «Сімейство Імрана» (3:130) гласить: *«О ви, ті, що увірували ! Не живіть за рахунок лихви, подвоєної чи багатократної, бійтесь Аллаха, і, можливо, ви будете щасливими»*[7]. Не залишає жодних сумнівів щодо ставлення правовірних до лихварства і інша мекканська сура (30:39), що називається «Руми»:

*«І те, що ви даєте в ріст
Та за рахунок статків інших,
Не дасть вам росту [в порахунках] з Богом.
Закят, що на очищення дає
З бажаннями прихильності Аллаха
Помножений вам буде [в порахунках]»¹⁸.*

Про несправедливість ріби як економічного явища з позиції ісламської етики бізнесу переконливо свідчить також друга сура (2:275-276) Корану (Корова), де сказано так: *«Ті, які беруть лихву, повстануть [в Судний день], як повстане той, кого шайтан своїм дотиком обернув в божевільного. Це їм покарання за те, що вони говорили: «Воістину, торгівля — те ж, що і лихва». Але торгівлю Аллах дозволив, а лихву заборонив. Якщо до кого-небудь [з лихварів] прийде напучення від Аллаха і якщо він поступить згідно нього, то йому простяться минулі його гріхи. Його справи належать Аллаху. А ті, хто стане [знов давати в ріст], — мешканці пекельного полум'я на вічні часи. Аллах викоринює лихву і заохочує милостиню».*

Незважаючи на те, що Коран неодноразово визначає рібу, як явище гріховне, уже в перші роки хіджри¹⁹ об'єктивна економічна реальність явно стала «конфлікувати» з таким догматом ісламу. Розвиток та поширення товарно-грошових відносин, посилення міжрелігійних та міжнародних економічних зв'язків змусив правознавців ісламу розв'язати цю проблему. Тоді відбулося розмежування власне лихварства (тобто отримання процента на

капітал) та прибутку, що є наслідком людської праці. Таким чином лихварська ріб'а продовжила залишатися забороненим (харамним) [14], гріховним явищем, у той час, як дохід, отриманий в результаті виробничої чи торгівельної діяльності стали вважати дозволеним (халяльним) і законним. Звідси, створення торгових підприємств та фінансових інститутів вважається дією, що є прийнятною для мусульманина, оскільки це дозволяє залучати **капітал** в економічний обіг. Водночас зберігання капіталу «бездіяльним» Коран (9:34) однозначно засуджує: *«О ви, що увірували! Воістину, багато хто з первосвящеників і монахів незаконно пожирає майно людей і збиває їх з шляху Аллаха. Утіш же тих, які накопичують золото і срібло і не витрачають їх на шляху Аллаха, болісними стражданнями»*[8]. При цьому капітал розглядається як складова підприємливості а не як самостійний чинник суспільного виробництва. **Гроші** ж розглядаються як символи факторів виробництва і товарів.

На завершення відзначимо, що в Корані не тільки формулюється власне ісламська ідеологія ставлення до різних аспектів економічного життя, але й мають місце порівняння ісламського, «правильного» підходу та «неправильного», іновірного. Насамперед йдеться про іудейські та християнські «помилки». Дуже показовою щодо цього є думка Р.Дагестані: «Відомо, що попередні²⁰, доісламські релігії були тимчасовими, доки не прийшов іслам і не довершив усі релігії. Тому вони не мали цілісної уяви про економіку» [1].

Таким чином, економічна картина сучасного світу віддзеркалює в собі багатогранну динаміку найрізноманітніших явищ та процесів. Зокрема кожна культура та релігія зробили свій фундаментальний внесок у формування нинішньої економічної доктрини суспільства. Регіонально-релігійні та культурно-ментальні відмінності роблять економічну карту світу розмаїтою і багатою водночас. Розуміння цієї обставини дозволяє моделювати економічну стратегію розвитку глобалізованого світу, що включає найбільш ефективні елементи різних субкультур планети. Іслам у цьому контексті дає чимало

перевірених століттям інструментів морального, продуманого і доцільного устрою життя *homo economicus*. Певні аспекти ісламської економічної субкультури (зокрема, правила торгівлі, ставлення до процента, обмеження щодо проведення надмірно ризикованих угод та операцій (гарар) [4] і т. ін.), «інкрустовані» в сучасний ринковий організм дозволять зробити його менш фетишизованим і жорстким, позбавити його властивих для класичного ринку «хвороб».

Література

1. Дагестани Р. Особенности исламской экономики и ее основы [Электронный ресурс] / Рахмудин Дагестани. – Режим доступа: – <http://al-azhar.ru/node/218>.
2. Закят [Электронный ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D1%8F%D1%82>.
3. Истоки социально-экономической доктрины в исламе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://molites.narod.ru/ekonomika/istoki.htm>.
4. Казаков А. Ипотека по Корану [Электронный ресурс] / Анатолий Казаков // Building Life. – 2006. – № 2. – Режим доступа: <http://www.takafol.ru/rubrika.php?rub=58>.
5. Мансуров С. Исламская экономика: морально-этический аспект [Электронный ресурс] / Саид Мансуров. – Режим доступа: <http://agazeta.arraid.org/0105/economica.shtml>.
6. Коран [Электронный ресурс] / пер. И. Ю. Крачковского. – М.: Дом Бируни, 1990. – 510 с. – Режим доступа: <http://www.arabic.com.ua/koran.php?tr=1>.
7. Коран [Электронный ресурс] / пер. Магомед-Нури Османовича Османова. – Режим доступа: <http://www.arabic.com.ua/koran.php?tr=2>.
8. Коран [Электронный ресурс] / пер. смыслов и коммент. Э. Р. Кулиева. – М.: УММА, 2006. – 800 с. – Режим доступа: <http://www.bookluck.ru/bookuyokir.html>.
9. Коран [Электронный ресурс] / пер. Иман Валерии Пороховой; гл. ред. Мохаммад Саид Аль-Рошд. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Аванта+, 2002. – 787 с. – Режим доступа: <http://www.arabic.com.ua/koran.php?tr=3>.
10. Коран [Электронный ресурс] / пер. Яреми Полотнюка. – Режим доступа: <http://www.ukrlife.org/main/minerva/koran0.htm>.
11. Положение бойкота в Исламе [Электронный ресурс] // Серия статей «ад-да'уату-ссаляфия». – Ч. 5. – Режим доступа: <http://salafsalih.narod.ru/OBOIKOTE.doc>.
12. Сборник хадисов Булуг Аль-Марам [Электронный ресурс]. – Кн. 7: Торговля. – Режим доступа: http://www.islamedu.ru/sunna/bulug_al_maram/kniga7.htm.
13. Сколько мусульман в мире? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imam.ru/articles/stati.html>.
14. Харам [Электронный ресурс] // Исламский шариат. – Режим доступа: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/shariat/txt06.htm>.
15. Яблоков И. Н. Основы религиоведения [Электронный ресурс] / И. Н. Яблоков. – М.: Высшая школа, 2005. – 508 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/Jablok/_18.php.